

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА ДОНЕЧЧИНІ ТА ЗАКАРПАТТІ НАПРИКІНЦІ 1980-х – НА ПОЧАТКУ 1990-х РОКІВ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ТРАДИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Активізація суспільно-політичного життя на Донеччині, Закарпатті, як у цілому в Україні з кінця 1980-х рр. стало результатом не лише наслідком перебудови радянського суспільства, але й значно глибинних процесів, пов'язаних, передовсім, з незалежницькими та державотворчими традиціями українців. Особливо значимим був досвід національно-визвольних змагань на теренах України у першій половині ХХ ст. Саме він і став важливим ідейно-політичним підґрунтям для розвитку громадсько-політичних організацій і рухів не лише в регіонах, де існували помітні традиції національно-визвольної боротьби та високий рівень національної свідомості населення, а й у більш складних в етнополітичному плані – Донеччині та Закарпатті. Актуальність даної статті полягає в переосмисленні всього досвіду національно-визвольних рухів в Україні протягом ХХ ст. у контексті подій у Донбасі на початку ХХІ ст.

На думку А. С. Земцової, становлення національних держав супроводжується процесом національної самоідентифікації, етнічним ренесансом, підвищенням інтересу до етнічної історії та культури. Розбудова цивілізованої держави можлива лише у суспільстві, що має високу культуру. А високий рівень культури досягається у тому числі й за рахунок збереження системи національних традицій¹.

М. Ф. Юрій, спростовуючи усталене твердження про те, що незалежність дісталася Україні лишевнаслідок щасливого збігу історичних обставин, підкреслив, що насправді незалежність стала результатом боротьби поколінь українського народу, а сприятливі обставини 1990 – 1991 рр. – це лише “пусковий механізм” нагромадженої енергії самоствердження. Водночас ці обставини зумовили суперечливий характер і виявили внутрішню слабкість української держави, оскільки мирний характер національної революції не супроводжувався адекватним оновленням структур влади. Оскільки в незалежній Україні за ширмою поверхових пострадянських перетворень відбувся перерозподіл національного багатства й власності безпосередньо на користь старої – радянсько-партійної – правлячої еліти та її висуванців, які пограбували народ, – відбулося (як і в часи УНР) неузгодження соціальних і національних сподівань народу, котре обернулося трагічними наслідками для українського суспільства².

Проголошення в 1991 р. незалежності України стало закономірним результатом багатовікової національно-визвольної боротьби українського народу. У кожен історичний період боротьба набирала тих форм, котрі були властивими для даного часу. На межі 1980 – 1990-х рр. такою формою було створення масової громадсько-по-

літичної організації – Народний рух України (НРУ). Саме завдяки діяльності НРУ, який зміг об'єднати широке коло народних мас, його напруженої, часто самовідданої боротьби Україна здобула незалежність. Зокрема, діяльність НРУ на Закарпатті, попри загальноукраїнський контекст, мала й регіональну специфіку, спричинену особливостями історичного розвитку краю. Адже Закарпаття багато століть було відірваним від інших українських земель. Іншими тут були гнобителі, дещо інші форми та засоби національного гноблення були застосовані. До того ж край найпізніше з-поміж інших регіонів був возз'єднаний з Україною. Хоча, як і всюди, закарпатський Рух був спадкоємцем багатотисячолітніх національно-визвольних змагань українців, однак, порівняно з іншими регіонами, зокрема, з Галичиною, утворення на Закарпатті крайової організації відбулося з певною затримкою. Незважаючи на це, Рух швидко здобував популярність і широку підтримку громадськості. На думку відомого закарпатського громадсько-політичного діяча В. Піпаша, важливими напрямками діяльності НРУ були: боротьба за відродження української мови, історичної пам'яті, культури, духовності, демократизацію суспільства і влади, вирішення екологічних проблем тощо. У запеклому ідеологічному протистоянні із комуністичною номенклатурою пропагувалася необхідність державної незалежності України. Своєрідним напрямом діяльності НРУ на Закарпатті була боротьба з політичним русинством і сепаратизмом, який мав важливе загальнодержавне значення. Бо ж на початку 1990-х рр. місцеві сепаратисти діяли особливо активно й потужно, що загрожувало дезінтеграцією України як держави³.

Національно-визвольний рух в Україні протягом радянського періоду існував як у дієвій підпільній формі, так і у вигляді відкритого протистояння тогочасному політичному режиму. Активісти Української Гельсінської спілки (УГС) виступали проти знищення української нації в її культурно-самобутньому, історичному та політико-правовому проявах. Національно-визвольний рух був анти тоталітарним за своєю природою.

Зокрема, на теренах Закарпаття культурно-просвітницький пласт роботи УГС виражався насамперед у доведенні до свідомості краян того факту, що основою збереження нації є розуміння її історичних коренів, національно-культурної спадщини, збереження та примноження традицій української культури. Все це втілювалося представниками УГС безпосередньо під час проведення різнопланових заходів або на шпальтах друкованих органів. Загалом, на думку М. М. Басараба, УГС зробила неабиякий внесок у перебіг подій, пов'язаних із боротьбою закарпатців за незалежність і визначили характер багатьох майбутніх суспільно-політичних процесів⁴.

Слід зауважити, що традиція національно-визвольної боротьби на теренах Закарпаття має досить давню історію. Особливо ж яскраво вона проявилася наприкінці 1930-х рр., коли Карпатська Україна стала, за визначенням М. М. Вегеша, єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії, однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність⁵. Через історичні обставини, формування української національної ідентичності на Закарпатті завершилося лише на початку ХХ ст. Вагому роль у цьому процесі відіграла діяльність “Просвіти” та інших товариств, а також активна участь у національно-культурному житті краю

емігрантів з Наддніпрянської України та вихідців із Галичини. Проте вже в 1939 р. Карпатська Україна продемонструвала потужний ідеологічний прояв національно-державницького усвідомлення приналежності до української нації. Таким чином Карпатська Україна в 1938 – 1939 рр. не лише продемонструвала всьому світу вияв до незалежності та соборності українських земель, а й втілювала ці ідеї на практиці⁶.

Відомий закарпатський вчений-історик і громадсько-політичний діяч М. П. Тиводар відзначив, що процес національно-культурного відродження, як в Україні загалом, так і на Закарпатті зокрема, був досить складний і неоднозначний. При цьому, національно-культурне відродження українців, як й інших етносів, можливе лише за умови пробудження інтересу до власної історії, до свого походження та національно-культурних традицій. Цей здоровий процес охопив усі регіони України. Це дало можливість українцям відчути себе жителями й патріотами своїх міст сіл, районів, країв, усєї рідної землі. Масове виникнення різноманітних культурно-освітніх і громадсько-політичних груп та організацій сприяло тому, що цілі пласти українців почали усвідомлювати свою етнічну приналежність. Саме відроджувана національна свідомість стає єдиним реальним фактором протистояння асиміляції та збереження етнічної приналежності українців⁷. Саме плекання національної свідомості закарпатських українців було пов'язане з відродженням товариства “Промісвіта” на Закарпатті.

У вересні 1991 р. питання про автономний статус Закарпаття мало бути винесене на розгляд VII позачергової сесії обласної ради народних депутатів, яка з перервами тривала до 31 жовтня. Проти автономії Закарпаття виступили національно-демократичні сили краю, які влаштували пікетування обласної ради з вимогами її розпуску.

М. П.Тиводар наголошував на тому, що “від Донбасу до Карпат” проводиться цілеспрямована робота на розчленування” України. Існують чотири сили, котрі прагнуть, щоб Закарпаття стало автономним: “імперсько-російська”, що прагне розколоти Україну; “неокомуністична”, котра прагне “пересісти у ради”; “реваншистська” – в деяких сусідніх державах, і русини-тутешняки, які хочуть мати незалежну державу Русинію⁸.

Унаслідок історичних особливостей розвитку суспільної свідомості на Заході України темпи громадсько-політичного поступу там були значно інтенсивніші, ніж на Сході України. Процеси національно-державницького самоусвідомлення мешканців східної частини нашої країни через набагато триваліше їх ідеологічне зомбування відбувалися важче та повільніше.

Безперечно, що на Донеччинітрадиції національно-визвольної боротьбибули помітно меншими ніж на Закарпатті. Проте й тут уже з другої половини 1950-х рр. виникає ціла мережа таємних організацій і осередків антирадянського спрямування, зокрема: “Союз борців за звільнення України” (середина 1950-х рр.; м. Шахтарськ Донецької області), “Український національний фронт” (1964 – 1967 роки; серед інших і Донецька область), “Партія національного прогресу” (кінець 1970-х – початок 1980-х рр.; м. Горлівка Донецької області). Члени цих організацій переважно спиралися на ідеї інтегрального соціалізму чи націонал-комунізму. Якщо націонал-комуністичні та націоналістичні угруповання робили основний акцент на розв'язання національних проблем і домагалися побудови незалежної Української держави, то низка організацій і груп (серед них – “Підпільний центр “Свобода” – м. Костянтин-

нівка Донецької області) виводили на перший план завдання реалізації демократичних прав і свобод громадян незалежно від їх національної приналежності як неодмінну запоруку подальшого розвитку радянського суспільства⁹. Також слід підкреслити значну роль у русі шістдесятників і дисидентів – представників Донеччини: О. Тихого, В. Стуса, Ю. Литвина та І. Дзюби.

Т. Болбат відзначила, що на Сході України, зокрема на Донбасі, національне пробудження протягом другої половини 1980-х рр. відбувалося значно повільніше, ніж у Західній і Центральній Україні. Це обумовлювалося поліетнічним складом регіону, традиційними тут ідеями інтернаціоналізму, високим відсотком русифікації тощо. Все це не сприяло швидкому відродженню в регіоні національної самосвідомості серед неросійського населення¹⁰. Проте, починаючи з 1987 р., на Донбасі розпочався процес національно-культурного відродження як українців, так і представників інших національностей регіону.

Протягом першої половини 1990-х років в суспільно-політичному житті Донеччини все більш значущу роль відігравала газета “Східний часопис”, редактором котрої був М. А. Тищенко¹¹. “Східний часопис” був заснований у 1992 р. Донецьким обласним Товариством української мови ім. Т. Г. Шевченка. Спочатку це була щомісячна, а згодом – щотижнева регіональна українська газета. З 1993 р. почав виходити її щомісячний додаток “Козацький край”¹². Серед іншого, мета цих видань полягала в плеканні національної свідомості українців Донеччини, а також – у формуванні загального контексту ідейно-патріотичного виховання молоді на основі історичних зразків і традиції національно-визвольної боротьби українців за власну державність.

Загалом, слід констатувати, що діяльність суспільно-політичних товариств і об’єднань на Донеччині та Закарпатті у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. була досить тісно пов’язана з процесом національного відродження в Україні. Її народ, незважаючи на тривале винищення державотворчих традицій, зміг зробити вибір у напрямі самостійницького політико-правового і національно-культурного розвитку.

Як на Закарпатті, так і на Донеччині наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. провідними ініціаторами процесу відродження українського державотворення були громадсько-політичні та культурно-освітні організації й товариства. Вони також відіграли важливу роль у руйнуванні основоположних засад командно-адміністративної системи в зазначених регіонах.

Розпочатий після проголошення незалежності України в серпні 1991 р. процес державотворення мав цілу низку особливостей, що відрізняли його від аналогічних процесів, котрі відбувалися в цей період у колишніх республіках Радянського Союзу. Одною з головних стала проблема консолідації української нації.

У цілому, слід наголосити, що вже з кінця 1980-х і на початку 1990-х рр. суспільно-політичні товариства на Закарпатті та Донеччині, серед іншого, прагнули розвивати національну свідомість своїх краян, а також – сприяти ідейно-патріотичному вихованню молоді на основі історичних зразків і традиції національно-визвольної боротьби українців за власну державність. Уже з кінця 1980-х рр. у діяльності цілої низки громадсько-політичних організацій і товариств Донеччини та Закарпаття послідовно визрівала досить виразна позиція щодо реалізації української державницької ідеї. Як правило, це було або позитивне, або ж негативне ставлення до процесу державотворення в Україні. Доволі конструктивну позицію

в плані відстоювання української державницької ідеї займали Українська Гельсінська спілка, Народний рух України, товариство “Меморіал” й ін. Критичне або й негативне ставлення щодо розвитку української державницької ідеї насамперед демонстрували “Інтернаціональний Рух Донбасу”, осередок Асоціації руху анархістів на Донеччині та “Товариство карпатських русинів” на Закарпатті. При цьому, громадсько-політичні організації Донеччини та Закарпаття, попри аналогічні структурно-організаційні форми, мали доволі специфічні політичні й ідеологічні особливості, що обумовлювалося різними суспільними традиціями та громадсько-політичною культурою цих регіонів. Як на Донеччині, так і на Закарпатті становлення громадсько-політичних організацій, об’єднань і товариств було зумовлене низкою чинників: появою демократичних відносин і плюралізму думок у суспільстві, історико-політичними традиціями регіону, наростанням ідеологічного протистояння в суспільстві, активізацією суспільно-політичного життя в період перебудови, прагненням відродження культурно-духовних цінностей, наявними соціально-економічними проблемами, потребою захисту навколишнього середовища й вирішення екологічних проблем тощо.

¹ Земцова А. С. Національно-культурне відродження українців Донбасу в 1989 – 2009: [Електронний ресурс] / А. С. Земцова. – Режим доступу : <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=75711>.

² Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: монографія / М. Ф. Юрій; [2-е вид.]. – К.: Кондор, 2004. – С. 240.

³ Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90 років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект / В. Піпаш. – Ужгород: Вид-во “Гражда”, 2008. – С. 4.

⁴ Басараб М. М. Українська Гельсінська Спілка в Закарпатті / М. М. Басараб. – Ужгород: СМП “Вісник Карпат”, 2006. – С. 41, 42.

⁵ Вегеш М. М. Історичні дослідження: у 4 т. / М. М. Вегеш. – Ужгород: УжДУ, 2000 – Т. 2 – С. 228.

⁶ Формування та еволюція ідеологічних концепцій національно-державницького спрямування в Україні (від початку ХІХ ст. – до 1939 р.): монографія / О. М. Ситник. – Донецьк: “Нуолідж” (Донецька філія), 2009. – С. 479.

⁷ Тиводар М. П. Закарпаття: народознавчі роздуми / М. П. Тиводар. – Ужгород: Карпати, 1995. – С. 80.

⁸ Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Ф. 195: Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 14. – Спр.: Протокол сьомої позачергової сесії Закарпатської обласної ради народних депутатів двадцять першого скликання та рішення прийняті сесією (третє засідання) від 2 жовтня 1991 року. – Арк. 33, 34.

⁹ Мицик Ю. А. Історія України: навч. посіб. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія” 2008: [Електронний ресурс] / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/history/mitsyk_iu/part23/2304.htm.

¹⁰ Болбат Т. Діяльність громадських об’єднань Східної України на першому етапі перебудови в СРСР (квітень 1985 – 1987 рр.) / Т. Болбат // Нові сторінки історії Донбасу : збірник статей. – Кн. 10. – 2003. – С. 156, 157.

¹¹ Мазанов В. Моє життя / В. Мазанов. – Київ-Донецьк: “Арт СВ”, 2008. – С. 86, 87.

¹² Білецький В. Масова газета Донецького ТУМ і Руху на Донбасі (1992 – 1997 рр.) / В. Білецький. – Схід. – 2009. – Спецвипуск. – №. 6. – С. 12.

Альберт Сергеев.

Суспільно-політичний рух на Донеччині та Закарпатті наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років як продовження традиції національно-визвольної боротьби за українську державність.

У статті розглядається розвій суспільно-політичного руху на Донеччині та Закарпатті наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. в контексті спадкоємності державотворчих традицій українців. Зауважено, що проголошення у 1991 р. незалежності України стало закономірним результатом багатовікової національно-визвольної боротьби українського народу. Особливо наголошено, що як на Закарпатті, так і на Донеччині наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. провідними ініціаторами процесу відродження українського державотворення були громадсько-політичні та культурно-освітні організації й товариства.

Albert Sergeev.

Socio-political movement in the Donbass and Transcarpathia in the late 1980s – early 1990s as a continuation of the tradition of the national liberation struggle for ukrainian statehood.

This article discusses the development of public-political movement in the Donbass and Transcarpathia in the late 1980s – early 1990s in the context of state succession traditions of Ukrainians. It is noted that the proclamation in 1991, Ukraine's independence was the natural result of centuries of national liberation struggle of the Ukrainian people. Especially to be noted that as in Transcarpathia and in the Donetsk region in the late 1980s – early 1990s, the leading initiators of the revival of the Ukrainian state were socio-political and cultural-educational organization and society.